

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مرکز آموزش‌های غیرحضوری حوزه‌های علمیه خاوران

مقطع آموزشی:

سطح ۳

عنوان تحقیق:

بررسی ویژگی‌های اعجاز تشریعی قرآن

استاد:

خانم محسنی

طلبه:

زهرا فرزام

نیم سال اول ۱۳۹۸

چکیده

قرآن معجزه جاوید پیامبر اکرم(صلی الله علیه و آله) است که اعجاز آن از جنبه‌های مختلف به اثبات رسیده است یکی از ابعاد مهم اعجاز قرآن، اعجاز در قانون گذاری و تشریع است.

منظور از اعجاز تشریعی قرآن این است که قوانین و احکام آن دارای خصوصیتی است که بشر عادی هرگز به کمک دانش و عقل خویش توانایی دستیابی به آن را نداشته است.

سهم عمده و بخش اساسی از تحقیق‌ها به اعجاز بیانی قرآن اختصاص داشته و اظهار نظر و تألیف درباره اعجاز تشریعی بسیار اندک بوده که از عوامل کم توجهی به اعجاز تشریعی می‌توان به سطحی بودن معرفت مسلمین به قرآن و ضعف و قصور علمی پژوهشگران اشاره کرد.

به نمونه‌هایی از اعجاز تشریعی قرآن در این تحقیق اشاره شده است. از جمله: ۱- اعتدال در معاشرت ۲- اعتدال در سخاوت و بخشندگی ۳- اعتدال در اقتصاد ۴- اعتدال در عفو و انتقام ۵- قانون برابری و ملاک برتری. از مقایسه قوانین و شرایع قرآن با قوانین بشری به راحتی می‌توان به اعجاز و الهی بودن آن پی برد.

کلیدواژه‌ها: اعجاز، تشریع، قرآن

اگر بخواهیم مسأله «اعجاز تشریعی قرآن» را ارزیابی کنیم کافی است که به میزان حضور و تأثیرگذاری قرآن در سراسر جهان توجه کنیم، به حقیقت هیچ کتابی نیست که به اندازه قرآن مورد مطالعه قرار گرفته باشد یا مخاطبان مختلف داشته باشد و افرادی بی‌شمار آن را قرائت کنند و مشتاق شنیدن آن باشند و با ترنم آن اشک بریزند و کسانی هم کینه شدید آن را در دل داشته باشند. رمز همه این امور و راز تمام این شگفتی‌ها «اعجاز قرآن» است.

در این تحقیق هدف اثبات اعجاز قرآن نیست، بلکه هدف عمده طرح آن بخش از اعجاز قرآن است که از سوی برخی قرآن‌پژوهان در حد اشاره یا اندکی مورد توجه قرار گرفته و برخی به هیچ وجه به آن نپرداخته یا آن را منتفی شمرده‌اند و آن «اعجاز تشریعی» قرآن است در حالی که توجه به این موضوع و طرح آن در عصر حاضر ضروری و لازم است.

لذا در آغاز بحث، مراد از اعجاز تشریعی و پیشینه‌ی تاریخی آن را درمباحث اعجاز قرآن تبیین و سپس جلوه‌های اعجاز قرآن را در قوانین و احکام تشریعی در چند مورد بیان خواهیم کرد.

۱- مفهوم‌شناسی اعجاز

۱-۱- اعجاز در لغت

واژه‌های «اعجاز» و «معجزه» از ماده «عجز» به معنای ضعف و ناتوانی مشتق شده است. راغب اصفهانی، معنای اصلی عجز را در «تأخر» ذکر کرده است و می‌گوید:

«چون تأخر همراه ضعف و سستی و به عبارت دقیق، معلول آن است، عجز در اصطلاح عرفی در معنای ضعف استعمال شده است.»^۱

اصل ماده عجز در لغت به معنای درماندگی، ناتوانی، فوت و انتهای هر چیز است؛ مانند این تعبیر در آیه شریفه «وَاعْلَمُوا أَنكُم غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ».^۲

معجز و معجزه اسم فاعل به معنای ناتوان کننده است.^۳

۱- اعجاز قرآن از دیدگاه مستشرقان، ص ۴۱؛ (به نقل از المفردات فی الفاظ القرآن ماده عجز).

۲- سوره توبه، آیه ۲.

۳- علوم قرآن، ج ۱، ص ۲۳۶.

۱-۲- اعجاز در اصطلاح

جلال‌الدین سیوطی می‌گوید:

معجزه به کاری خارق‌العاده گویند که همراه با تحدی و سالم از معارضه است.^۱

اعجاز در اصطلاح، کار شگفت و خارق‌العاده را گویند که پیامبران الهی بر خلاف قوانین عادی و جاری طبیعت به منظور اثبات ادعای رسالت خدایی خویش انجام می‌دهند؛ امری که انسان‌های دیگر از انجام مانند آن ناتوان‌اند.^۲

۲- اهمیت بحث اعجاز

بحث معجزه در الهیات اسلامی، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و ادیان الهی دیگر، فاقد آن هستند. معجزات پیامبران گذشته اختصاص به زمان آنان داشت و با رحلت آنان، دینشان فاقد معجزه می‌شد؛ اما آیین مقدس اسلام علاوه بر معجزات عصری دارای یک معجزه جاودانه است که اعتبار آن مختص به عصر حضور پیامبر نیست، قرآن معجزه جاوید پیامبر اسلام در همه‌ی عصرهاست، که دلیل قانع‌کننده بر حقانیت آیین مقدس اسلام به شمار می‌آید از این رو، جرح به اصل اعجاز موجب از دست رفتن دلیل انحصاری و متقن حقانیت اسلام خواهد شد که این مسأله خود گویای اهمیت بحث اعجاز است.^۳

۳- پیشینه بحث اعجاز

دانشمندان از دیرباز درباره اعجاز قرآن پژوهش کرده و کتاب‌هایی درباره آن نوشته‌اند.

طبق گفته ابن‌ندیم، اولین کسی که در این زمینه کتابی نوشته (محمد بن زید واسطی) است که کتاب «اعجاز القرآن فی نظمه و تألیفه» را نگاشته است.

قدیمی‌ترین اثری که در این زمینه در دست است، رساله «اعجاز القرآن» نوشته ابوسلیمان خطابی بستی است که در ضمن ثلاث رسائل فی اعجاز القرآن، اخیراً چاپ شده است.

ابوبکر باقلانی، فخر رازی، کمال‌الدین زملکانی نیز کتابی مبسوط در زمینه اعجاز قرآن نگاشته‌اند.

جلال‌الدین سیوطی نیز، کتاب «معتک القرآن فی اعجاز القرآن» را در سه جلد درباره اعجاز قرآن نگاشته است.

۱- همان.

۲- راه و راهنماشناسی، ص ۶۸.

۳- اعجاز قرآن از دیدگاه مستشرقان، ص ۴۱؛ (به نقل از البیان فی تفسیر القرآن، صص ۳۵-۳۴).

اخیراً کتاب‌ها و رساله‌های فراوانی هم در زمینه اعجاز قرآن نوشته شده است؛ مانند:

۱- اعجاز القرآن، صادق رافعی

۲- آلاء الرحمن، محمدجواد بلاغی

۳- التمهید فی علوم القرآن، آیت‌الله هادی معرفت^۱

۴- اعجاز در فرهنگ قرآن

عنوان اعجاز و واقعیت آن به گونه‌ای که در متن قرآن کریم آمده با آن‌چه در کتاب‌های لغت و اصطلاح ذکر شده دارای دو تفاوت است.

نخست آن‌که: عنوان اعجاز در قرآن ذکر نشده اما واژه «مُعْجَز» و سایر مشتقات آن حدود ۲۶ مرتبه ذکر و به معنای لغوی آن یعنی «ناتوان کننده» به کار رفته است.

در سوره توبه آمده است:

«فَسَيَحْضُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَ أَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ»^۲

دیگر آن‌که، هر جا خداوند خواسته واقعیت معجزه پیامبران را یادآور شود آیه، بینه، برهان و سلطان را بکار برده است. البته این واژه‌ها از نظر لغت، کاربردهای گسترده‌تری دارند اما هر جا در متن قرآن، هدف بیان معجزه پیامبران ذکر شده به وسیله قرائن موجود در مقام مشخص شده است.^۳

۵- ابعاد اعجاز در قرآن

اعجاز قرآن در سه بعد مهم و اساسی مطرح است.

۵-۱- اعجاز علمی

این اعجاز اشاراتی است گذرا به برخی اسرار طبیعت که دانشمندان با مرور زمان و پیشرفت علم و دانش به این حقایق پی می‌برند.

۱- اعجاز قرآن از دیدگاه مستشرقان، صص ۴۸-۴۷.

۲- سوره توبه، آیه ۲.

۳- علوم قرآن، ص ۴.

۸- نمونه‌هایی از اعجاز تشریعی قرآن

در بسیاری از آیات قرآن کریم به پیمودن راه اعتدال و میانه‌روی توصیه شده است در ذیل به مواردی از آن اشاره خواهد شد.

۸-۱- اعتدال در معاشرت

قرآن کریم به نیکی به همسر و بر طرف ساختن نیازمندی‌های وی و همچنین به احسان و نیکی به والدین و نزدیکان و تمام مسلمانان فرمان می‌دهد، بلکه از نظر قرآن کریم مسلمانان موظفند با تمام افراد بشر، مسلمان یا غیر مسلمان، برخوردی سالم و رفتاری توأم با عطف و مهربانی داشته باشند، قرآن فرموده است:

«وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ»^۱ «و با آن‌ها (همسرانتان) به شایستگی رفتار کنید.»

«وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا»^۲ «و خدا را بپرستید و چیزی را با او شریک مگردانید و به پدر و مادر، احسان کنید؛ و درباره‌ی خویشاوندان و یتیمان و مستمندان، و همسایه خویش، و همسایه بیگانه، و همنشین و در راه ماندگان و بردگان خود (نیکی کنید) همانا خداوند کسی را که متکبر و فخر فروش است دوست نمی‌دارد.»^۳

۸-۲- اعتدال در سخاوت و بخشندگی

قرآن کریم به دادگری فرمان می‌دهد و در تمام آموزه‌ها و تعالیمش راه اعتدال و میانه‌روی را پیش گرفته است از این رو در چندین مورد از قرآن صفت بخل و آز را نکوهش می‌کند و درباره عواقب وخیم و زیان‌بار آن هشدار می‌دهد و از آن به شدت منع می‌کند و می‌فرماید:

«وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخُلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ»^۴ «و کسانی که به آن چه خدا از فضل خود به آنان عطا کرده بخل می‌ورزند

۱- سوره نساء، آیه ۱۹.

۲- همان، آیه ۳۶.

۳- البیان فی التفسیر القرآن، ص ۹۸.

۴- سوره آل عمران، آیه ۱۸۰.

هرگز تصور نکنند که آن (بخل) برای آنان خوب است، بلکه بر ایشان بد است به زودی آن چه به آن بخل ورزیده‌اند روز قیامت طوق گردنشان می‌شود و میراث آسمان‌ها و زمین از آن خداست و خدا به آن چه انجام می‌دهید آگاه است.»

از طرف دیگر اسراف و تبذیر را نکوهش و از آن نهی می‌کند و می‌فرماید:

«وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ»؛^۱ «زیاده‌روی نکنید که خدا اسرافکاران را دوست ندارد.»^۲

۸-۳- اعتدال در اقتصاد

قرآن از لحاظ تشریع و قانون‌گذاری، برای این که اقتصاد جامعه در حد اعتدال باشد، خرید و فروش و معاملات را تجویز، ربا و افزون‌طلبی را تحریم کرده است.

«وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا»؛^۳ «خداوند خرید و فروش را حلال و ربا را حرام کرده است.»

قرآن به مؤمنان دستور داده است که به عقود و عهد و پیمان خود وفادار باشند.

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ»؛^۴ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، به عقود و پیمان‌های خویش وفا کنید.»^۵

۸-۴- اعتدال در عفو و انتقام

قرآن، انسان را به صبر و استقامت در برابر مشکلات فرمان می‌دهد و افراد شکیب را می‌ستاید و به آنان پاداش بزرگی را نوید می‌دهد.

«إِنَّمَا يُوفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ»؛^۶ «صابران پاداش خود را بی‌حساب دریافت می‌کردند.»

از سوی دیگر، قرآن دست مظلومان را در برابر ظلم نبسته و او را از گرفتن حق خویش باز نداشته است بلکه برای این که ریشه‌ی ظلم و فساد قطع شود و قانون عدالت در روی زمین حکمفرما باشد به مظلوم فرمان می‌دهد که در برابر ظلم مقاومت کند و عادلانه از وی انتقام گیرد.

۱- سوره انعام، آیه ۱۴۱.

۲- همان، صص ۹۲-۹۳.

۳- سوره بقره، آیه ۲۷۵.

۴- سوره مائده، آیه ۱.

۵- اعجاز قرآن از دیدگاه مستشرقان، ص ۸۱.

۶- سوره زمر، آیه ۱۰.

«وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ»؛^۱ «هر کس مظلوم کشته شود به ولی‌اش سلطه (حق قصاص) دادیم اما او نباید در قتل اسراف ورزد.»^۲

۸-۵- قانون برابری و ملاک برتری

بزرگ‌ترین و عمیق‌ترین قانون قرآن، قانون برابری است. قرآن، با تشریع این ماده قانونی اتحاد، یگانگی، برابری و برادری را در میان مسلمانان برقرار می‌کند و همه‌ی آنان را در صف واحد قرار می‌دهد و هرگونه امتیاز نژادی و طبقاتی را لغو می‌سازد و تنها ملاک فضیلت و برتری را تقوا قرار می‌دهد.

«يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ»؛^۳ «ای مردم! ما شما را از یک مرد و زن آفریدیم و شما را تیره‌ها و قبیله‌ها قرار دادیم تا یکدیگر را بشناسید، گرامی‌ترین شما نزد خدا، با تقواترین شماست.»^۴

۱- سوره اسراء، آیه ۳۳.

۲- اعجاز قرآن از دیدگاه مستشرقان، صص ۸۳-۸۲.

۳- سوره حجرات، آیه ۱۳.

۴- اعجاز قرآن از دیدگاه مستشرقان، صص ۸۴-۸۳.

نتیجه‌گیری

- ۱- اگرچه تحقیق پیرامون برخی وجوه اعجاز قرآن، به خصوص اعجاز بیانی، دارای پیشینه طولانی است اما تحقیق در بعد تشریعی قرآن در حد کافی نبوده است.
- ۲- ویژگی‌های احکام و شرایع قرآن به عنوان امری الهی و اعجازی، به صراحت مورد تأکید برخی آیات قرآن کریم قرار گرفته است.
- ۳- شرایع قرآنی از معایب و نارسایی‌های شرایع و قوانین بشری وارسته است.
- ۴- قوانین و شرایع قرآنی با یکدیگر هماهنگ و متوازن‌اند و اصول حاکم بر شرایع قرآنی حکیمانه و اعجاب‌انگیز است.
- ۵- با توجه به این که صدور چنین شرایعی از قانون‌گذاری عالم و دانشمند بشری، امری بی‌سابقه است، لذا بیان آن‌ها به وسیله پیامبر گرامی اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله) که فردی امی است دلیل روشنی بر الهی بودن قرآن کریم است.

فهرست منابع و مآخذ

* قرآن کریم

- ۱- ابرهیم‌نژاد، محمدرضا، علوم قرآن، انتشارات هادی، ۱۳۹۰، بی‌تا.
- ۲- اعظم شاهد، رئیس، اعجاز قرآن از دیدگاه مستشرقان، انتشارات مرکز جهانی اسلامی، ۱۳۸۶، بی‌تا.
- ۳- خویی، ابوالقاسم، البیان فی التفسیر القرآن، جعفر حسینی، انتشارات دارالثقلین، ۱۳۸۷، بی‌تا.
- ۴- سعیدی روشن، محمداقر، علوم قرآن، انتشارات مرکز مدیریت حوزه علمیه قم، ۱۳۸۸، بی‌تا.
- ۵- سیوطی، جلال‌الدین، الاتقان، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۸۹، بی‌تا.
- ۶- طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی التفسیر القرآن، نشر بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی، ۱۳۶۳، بی‌تا.
- ۷- مصباح یزدی، محمدتقی، راه و راهنماشناسی، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۹۳، بی‌تا.
- ۸- معرفت، محمدهادی، التمهید فی علوم القرآن، انتشارات مؤسسه فرهنگی، ۱۳۸۶، بی‌تا.
- ۹- مرادی سرچشمه، غلام‌حسین، مقاله نگاهی به اعجاز تشریعی قرآن، ۱۳۹۶.